

МЕХАНІЗМ СТІЙКОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ ДО ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ

Розкрито економічний зміст, фінансову та організаційно-правову складові механізму формування стійкості аграрного сектора економіки. Обґрунтовано значення особистих селянських господарств для забезпечення стійкості аграрного сектора економіки України до глобальних викликів сучасності. Проаналізовано інформаційну та державну фінансову підтримку сільськогосподарським підприємствам в Україні. Запропоновано перспективні напрями забезпечення стійкості аграрного сектора української економіки у глобальному економічному просторі.

Ключові слова: механізм, стійкість, аграрний сектор економіки, державна політика, компенсаційний ресурс, глобальні виклики, сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, особисті селянські господарства.

Постановка проблеми. Соціально-економічні трансформації на початку XXI ст. продемонстрували зростаючу світ-системну єдність і засвідчили уразливість економік більшості країн світу під дією стрімкого виникнення і поширення кризових явищ різної природи у глобальному економічному просторі. Глобалізація не тільки економічних, але й у цілому суспільних процесів, у найширшому розумінні, стала домінантою сучасного економічного розвитку, сформувавши такого ж глобального характеру проблеми сучасності, зокрема продовольчу.

Звідси стійкість національної економіки в умовах глобалізації формується під впливом поліаспектних факторів: від явищ і процесів у зовнішньому середовищі до характеристик стану та тенденцій у розвитку секторів економіки, регіонів країни, національних підприємств і домогосподарств. Під стійкістю економіки розуміємо її комплексну властивість, яка узагальнено відповідає за здатність економічної системи країни зберігати життєво-важливі параметри та функції на усіх етапах циклічного розвитку, орієнтованого на якісне економічне зростання, під дією як внутрішніх, так і зовнішніх впливів.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематиці розвитку аграрного сектора економіки України в умовах глобалізації, зокрема у контексті глобальної продовольчої проблеми, присвячено комплексні розробки, наукові доповіді та монографії вчених Інституту економіки та прогнозування НАН України [1, 4, 5, 19, 20], ґрунтовні публікації М. Дем'яненка, Т. Лозинської, Ю. Лупенка, П. Макаренка, О. Олійника, О. Правдюка, П. Саблука, В. Ткаченка. Найбільше уваги дослідники приділяють передумовам, факторам та особливостям формування сучасної моделі аграрного сектора економіки України у процесі ринкового трансформування національного господарства. Водночас проблема забезпечення стійкості аграрного сектора економіки України до глобальних викликів сучасності з позиції організаційно-управлінських аспектів є недостатньо вивченою.

Формулювання мети. Обґрунтовано напрями акумулювання компенсаційних ресурсів в аграрному секторі економіки України у системі організаційної та фінансової складових механізму забезпечення стійкості економіки до глобальних викликів.

Виклад основного матеріалу. Українська економіка на початку ХХІ ст. зазнала новітніх значних викликів у результаті світової кризи 2008–2009 рр., що стала каталізатором поглиблення внутрішніх макроекономічних дисбалансів і внутрішніх суспільно-політичних процесів у 2013–2014 рр. Науково-практичні проблеми стійкого розвитку економіки України наразі дійсно є поліаспектні, як суто економічного, так і неекономічного характеру. Глобальні виклики сучасності, у тому числі світові екологічні та продовольчі проблеми, вичерпання факторів виробництва, інформатизація у глобальному економічному просторі, обумовлюють необхідність дієвого механізму стійкості економіки до їх впливу. Під механізмом забезпечення стійкості економіки розуміємо засоби державної підтримки суб'єктів економічної діяльності та населення, важелі державного впливу на їх функціонування з метою розвитку організаційно-економічних зв'язків між ними та акумулювання компенсаційних ресурсів для протидії впливам різної природи.

Наразі розвиток української економіки гостро потребує визначення, пошуку, моніторингу, акумулювання компенсаційних ресурсів для стійкості національної економіки. До таких відносимо встановлені законодавством [13] види найважливішої промислової продукції та основні види продовольства та сільгосппродукції у державному (матеріальному) резерві, золотовалютні резерви, фінансові резерви Уряду, а також ресурси підприємств та домогосподарств. В Україні до фінансових ресурсів останніх належать, зокрема, трудові витрати, що не покриваються заробітною платою, особливо у сільських домогосподарствах. У структурі їх сукупних ресурсів у 2013 р. частка пенсій, допомоги та субсидій, що надані готівкою становила 32,7%; частка оплати праці – 34,7% при 12,5% частці вартості спожитої продукції із особистого селянського господарства та самозаготівель [3, с. 196]. І це все відбувається на фоні результатів земельної реформи в Україні, за якої було реорганізовано понад 10 тис. колгоспів, створено 42 тис. фермерських господарств, сформовано понад 11 млн власників особистих селянських господарств, присадибних ділянок, садів.

Як результат, виробництво сільськогосподарської продукції в особистих селянських господарствах формує додатковий компенсаційний ресурс для стійкості економіки. Зазначене показово ілюструється зростанням самозабезпечення населення основними продуктами харчування у період становлення та розвитку ринкової економіки в Україні. З точки зору політекономії, такий процес означає зростання частки натурального господарства у споживанні населення при відповідному зменшенні частки товарного господарства.

Наприклад, у 2013 р. на особисті селянські господарства вже припадало 96,0% усіх посівних площ картоплі і овочевих культур України при 53,4% у 1980 р. [8, с. 156–157; 10, с. 6]. Також у особистих селянських господарствах вироблялося у 1970 р. 31,4% сільськогосподарської продукції від усьо-

го її обсягу, а у 2013 р. – уже 46,2% [2, с. 5; 17, с. 147]. У тому числі за період 1970–2013 рр. їх частка у виробництві м'яса зросла з 32,5 до 42,5%; овочів – з 40,7 до 85,7%; картоплі – з 65,1 до 96,7% [18, с. 136]. поголів'я великої рогатої худоби у господарствах населення з 1971 по 2013 рр. також суттєво збільшилося, а саме: великої рогатої худоби – з 21 до 70,9%, свиней – з 27 до 51,8%, овець і кіз – з 8 до 86,1% [8, с. 170–171; 16, с. 6; 17, с. 181].

Продуктивність праці та ефективність сільськогосподарського виробництва на присадибних ділянках, в особистих селянських і фермерських господарствах в Україні у 3–5 разів нижча, ніж у розвинутих країнах світу. Однак за рахунок значної їх кількості в українській економіці вони здійснюють значний внесок у виробництво сільськогосподарської продукції. Стимулювати ефективність їх функціонування можливо за допомогою підвищення рівня поінформованості відповідних виробників, тобто через отримання ними якісної новітньої інформації про виробництво сільськогосподарської продукції. На заваді реалізації такого важливого завдання в Україні є дві причини. Перша причина – це те, що селянин у системі домогосподарств є власником, керівником, головним спеціалістом і робітником одночасно, крім цього має розумітися на фінансових та правових аспектах, при цьому він функціонує в умовах ревальвації фактора часу. Друга причина полягає у недостатньому розвитку мережі сільськогосподарських дорадчих служб [7]. Організація консультаційно-дорадчої служби може здійснюватися на державній і приватній основі та бути платним та безкоштовним для користувачів інформації.

Враховуючи, що близько третини населення України офіційно проживає за межею бідності, а харчування переважно обмежується картоплею, хлібом та овочами, можна стверджувати про практично повне самозабезпечення населення продуктами харчування. Таким чином, особисті селянські господарства відіграють компенсаційну роль щодо падіння грошових його доходів. Більше того, при більш низьких грошових доходах у селах, схильність до заощаджень там вища, ніж у містах, оскільки нестача доходів компенсується натуральними продуктами зі свого господарства.

З іншого боку, збереження рис патріархальності у сімейному укладі українців посилює фактор кооперації у натуральному секторі виробництва і споживання за рахунок об'єднання трудових зусиль, перерозподілу доходів на рівні сім'ї, і тим самим створюється емерджентний ефект, що полягає у примноженні результату унаслідок об'єднаної дії елементів на відміну від результату дії відокремлених елементів. Ефективне використання навіть мінімальних доходів сімей дозволяє створити залишок як заощадження. Чим більш ринковим буде механізм розвитку національної економіки, тим більш індивідуалістичними, відчуженими будуть складатися відносини між родичами, ефект спорідненої підтримки буде зводитися до мінімуму. Це є об'єктивним викликом для забезпечення стійкості національної економіки, як відкритої складної динамічної системи, у контексті розвитку ринкових відносин.

У такому сенсі елементом самоорганізації та саморозвитку виступають сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи. На початку ХХ ст. в Україні в кооперативи було об'єднано понад 60% сільського населення, а вироб-

лена ними продукція експортувалася далеко за межі країни. Наразі до кооперації долучено не більше 0,3% сільського населення. Відродження сільськогосподарської кооперації розпочалося у 1997 р. з ухваленням Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» [14]. У 2004 р. в Україні діяло понад 1100 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, але поступово їх кількість зменшувалася, зокрема у 2012 р. їх було 856 підприємств [18, с. 133]. Станом на початок другого кварталу 2014 р. з 1027 зареєстрованих сільськогосподарських кооперативів діяло 666 одиниць, з яких 47,2% були багатофункціональними і 30,9% заготівельно-збутовими кооперативами (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) в Україні за видами, станом на 01.04.2014 р.

Область	Загальна кількість СОК, од.		У тому числі									
			переробні		заготівельно-збутові		постачальницькі		інші		багатофункціональні	
	З*	Д**	З*	Д**	З*	Д**	З*	Д**	З*	Д**	З*	Д**
АР Крим	76	52	4	4	15	5	9	6	32	27	16	10
Вінницька	88	33	4	-	26	18	-	-	16	3	42	12
Волинська	38	17	-	-	6	1	-	-	-	-	32	16
Дніпропетровська	33	33	2	2	7	7	-	-	1	1	23	23
Донецька	13	11	1	1	1	1	-	-	4	3	7	6
Житомирська	104	66	-	-	9	7	-	-	10	10	85	49
Закарпатська	14	8	2	2	3	1	-	-	3	1	6	4
Запорізька	25	14	2	0	3	2	3	1	4	2	13	9
Івано-Франківська	92	84	1	1	33	31	1	1	4	4	53	47
Київська	56	56	6	6	5	5	1	1	29	29	15	15
Кіровоградська	29	16	1	1	11	6	-	-	2	-	15	9
Луганська	22	14	1	-	1	-	-	-	-	-	20	14
Львівська	52	22	4	-	22	11	2	0	11	1	13	10
Миколаївська	16	16	-	-	9	9	2	2	-	-	5	5
Одеська	41	18	3	-	24	10	3	1	2	1	9	6
Полтавська	37	13	1	0	23	9	-	-	3	0	10	4
Рівненська	42	24	1	1	5	3	-	-	15	9	21	11
Сумська	40	14	-	-	7	1	-	-	9	5	24	8
Тернопільська	21	3	1	-	4	-	-	-	6	1	10	2
Харківська	16	5	1	1	2	-	1	1	3	-	9	3
Херсонська	41	41	3	3	23	23	1	1	1	1	13	13
Хмельницька	13	10	2	2	2	2	1	1	-	-	8	5
Черкаська	65	61	4	3	40	40	-	-	-	-	21	18
Чернівецька	28	16	-	-	6	6	-	-	7	3	15	7
Чернігівська	25	19	-	-	9	8	3	2	-	-	13	9
Всього	1027	666	44	27	296	206	27	17	162	101	498	315

З* – зареєстровані кооперативи; Д** – діючі кооперативи.

Джерело: Кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні за видами, станом на 01.04.2014 р. [Електронний ресурс] / Міністерство аграрної політики і продовольства України, 2014. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/node/13884>

Сільськогосподарські кооперативи необхідні для організації виробництва трудомісткої продукції дрібними виробниками в особистих селянських господарствах. За статистикою, як уже зазначалося, в особистих селянських господарствах практично вручну виробляється значна частина сільськогосподарської продукції, і найголовніше – вона не має сучасних каналів збуту. Наразі у сфері реалізації продукції мають місце тенденції, що актуалізують завдання об'єднання дрібних виробників в Україні, а саме:

– збільшення кількості супермаркетів, до яких продукція, вироблена дрібними товаровиробниками, не може потрапити без формування якісних товарних партій продукції. Наприклад, у 2013 р. в Україні вирощено понад 23 млн т картоплі [15, с. 27], що становить понад 0,5 т на одну особу. При цьому в українські супермаркети завозять імпортовану картоплю. Однією з основних причин такої ситуації є відсутність практики у дрібних товаровиробників формування однорідних за якістю та сортом партій картоплі як, власне, й іншої плодоовочевої продукції, для постачання в українські торговельні мережі та на експорт. До того ж як мінімум 15-20% урожаю втрачається під час збирання і зберігання картоплі, а питання наявності відповідних баз зберігання не вирішено;

– високий рівень попиту на напівфабрикати та відповідне поширення їх у продажу при фактичній неможливості дрібних товаровиробників в Україні виробляти таку продукцію у роздріб. У світі 4/5 сільськогосподарської продукції продається запакованою, а в Україні запаковано лише 1/5 частину відповідної продукції, оскільки кожен селянин не може встановити у себе обладнання для фасування та пакування продукції;

– бізнесова орієнтація сільськогосподарського виробництва в умовах глобалізації, оскільки виробництво сільськогосподарської продукції саме по собі не є бізнесом. Відповідне виробництво є конкурентним лише з передпродажною підготовкою та каналами збуту.

Окрім того, в Україні великі агроструктури і трейдери диктують умови на ринку сільськогосподарської продукції, оскільки не мають конкуренції з боку об'єднання дрібних виробників, відсутня кооперація між останніми. Створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів стримує недостатня поінформованість сільського населення про їх діяльність і переваги, підірвано довіру людей до інституту кооперації за десятиріччя радянської історії, відсутній стартовий капітал для об'єднання. З іншого боку, має місце відсутність розуміння на рівні органів державної влади, зокрема регіональної, якою є економічна природа кооперації. В Україні немає єдиного кооперативного координаційного центру.

У 2009 р. в Україні була розроблена державна цільова програма підтримки розвитку сільськогосподарських кооперативів на період до 2015 р. із фінансуванням у 6,5 млрд грн. [12]. Однак у 2011 р. вона була скасована і фінансування призупинено, хоча протягом останнього десятиріччя сукупна державна підтримка сільського господарства в країнах ЄС зросла на 23%, в Україні – у 10 разів, але з розрахунку на 1 га угідь розмір сукупної підтримки менше в 10,2 раза. Така диспропорція державної підтримки негативно впливає на конкурентоспроможність українського агровиробництва перед конкурентами з економічно розвинутих країн [6, с. 736–739].

До фінансових перепон розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів також належить нечітке регламентування в українському законодавстві питань оподаткування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, зокрема можливості отримання неприбуткового статусу [9, ст. 157]. При цьому сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи сплачують податок на додану вартість на загальних засадах, після реєстрації платником податку на додану вартість, тоді як при продажу сільськогосподарської продукції на ринку за готівку податки не сплачуються. За умови узгодження цих питань, за оцінками експертів, щорічно з тіні можна виводити 10–15% сільськогосподарської продукції.

Організаційно-економічний механізм стійкості аграрного сектора України до глобальних викликів має забезпечуватися як за рахунок держави, так і за рахунок ресурсів аграрних підприємств. Враховуючи ситуацію з державною підтримкою аграрного сектора, можна констатувати, що, порівняно з економічно розвинутими країнами, українські аграрії самостійно вирішують питання стійкості аграрного сектора, використовуючи різні компенсаційні ресурси, починаючи від впровадження інноваційних технологій до адаптивних форм господарювання. Загальною проблемою розвитку аграрного сектора є нерівномірне поширення інформації про напрями підвищення ефективності аграрного бізнесу, а прийняття законів є відповіддю на процеси, які не приховати. Так, де-факто Україна ще у 2009 р. увійшла до п'ятірки лідерів за площею сільськогосподарських угідь з вирощування органічної пшениці [21], але де-юре закон, що визначає правові засади виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини, вступив в силу лише у 2013 р. [11].

Висновки. Проведений аналіз організаційних і фінансових елементів механізму стійкості аграрного сектора української економіки до глобальних викликів, зокрема до світової продовольчої проблеми, природно-кліматичних змін, свідчить про стратегічну важливість кооперації в сільському господарстві задля реалізації компенсаційних можливостей щодо потенційних негативних зовнішніх впливів продовольчого характеру. Перспективними напрямками забезпечення стійкості аграрного сектора економіки України є: розвиток взаємодії між державними інституціями та ініціативами громадськості задля динамічної та адаптивної законотворчої діяльності; розвиток системи інформаційного забезпечення функціонування підприємств агропромислового комплексу та виробників сільськогосподарської продукції; використання прямої та опосередкованої державної підтримки аграрного сектора економіки.

Список використаних джерел

1. Бородіна О.М. Комерціалізація особистих селянських господарств як напрям підвищення доходів сільського населення / О. Бородіна, І. Прокопа, С. Киризиук // *Економіка і прогнозування*. – 2012. – № 3. – С. 79–91.
2. Валова продукція сільського господарства України (у постійних цінах 2010 р.) за 2013 рік / відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К.: Держ. служба стат. України, 2013. – 24 с.
3. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 р. (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник. – К.: Держ. служба стат. України, 2014. – Ч. 1. – С. 62.

4. Геєць В. Соціоекономічна модернізація аграрного сектора України (концептуальні положення) / В. Геєць, В. Юрчишин, О. Бородіна, І. Прокопа // *Економіка України*. – 2011. – № 12. – С. 4–14.

5. Забезпечення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України на внутрішньому і зовнішньому ринках: наук. доп. / [В.М. Трегобчук, Б.Й. Пасхавер, О.М. Бородіна, та ін.]; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К., 2007. – 259 с.

6. Калашнікова Т.В. Стратегія розвитку державної підтримки аграрних підприємств в умовах глобалізації / Т.В. Калашнікова // *Стратегія розвитку аграрного сектора економіки на період до 2020 року: зб. матер. XIV річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників, 16–17 жовтня 2012 р.* – К., 2013. – С. 736–739.

7. Корінець Р. Сільськогосподарське дорадництво: запитання та відповіді [Електронний ресурс] / Р. Корінець; Інститут сільського розвитку. – Київ, 2003. – Режим доступу: http://www.dorada.org.ua/files/Literature/Agricultural_extension_Questions_and_Answers.pdf

8. Народное хозяйство Украинской ССР в 1980 году: стат. ежегодник / отв. за выпуск Б.А. Сивко. – К.: Техника, 1981. – 382 с.

9. Податковий кодекс України. – К.: ЦУЛ, 2014. – 512 с.

10. Посівні площі сільськогосподарських культур під урожай 2013 року. Стат. бюлетень. – К.: Держ. служба стат. України, 2013. – 53 с.

11. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 03.09.2013 р., № 425–VII // *Відомості Верховної Ради України*. – 2014. – № 20–21. – Ст. 721.

12. Про затвердження Державної цільової економічної програми підтримки розвитку сільськогосподарських кооперативів на період до 2015 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 р., №557 // *Урядовий кур'єр*. – 12.06.2009. – № 103.

13. Про затвердження Переліку відомостей з питань мобілізаційної підготовки національної економіки, які містять службову інформацію: Наказ Мінекономіки (з 2005 р.) від 18.05.2007 р., №140 // *Офіційний вісник України*. – 2007. – № 52. – С. 235. – Ст. 2145.

14. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 № 469/97–ВР / *Відомості Верховної Ради України*. – 1997. – № 39. – Ст. 261.

15. Рослинництво України 2013: стат. збірник. – К.: Держ. служба стат. України, 2014. – 180 с.

16. Стан тваринництва в Україні за січень–липень 2014 року: Стат. бюлетень. – К.: Держ. служба стат. України, 2014. – 28 с.

17. Статистичний щорічник України за 2007 рік / О.Г. Осауленко (за ред.). Держ. комітет стат. України. – К.: Консультант, 2008. – 572 с.

18. Статистичний щорічник України за 2012 рік / О.Г. Осауленко (за ред.). Держ. служба стат. України. – К., 2013. – 552 с.

19. Цибуляк В.Я. Інституційні засади сільського розвитку в Україні: науково-прикладний аспект : монографія / В.Я. Цибуляк; ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». – К., 2014. – 272 с.

20. Юрчишин В. В. Сучасні аграрні перетворення в Україні / Володимир Васильович Юрчишин; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАНУ». – К., 2013. – 424 с.

21. Research Institute of Organic Agriculture: Global organic farming statistics and news. (2014) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.organic-world.net>

Раскрыты экономическое содержание, финансовая и организационно-правовая составляющие механизма формирования устойчивости аграрного сектора экономики. Обосновано значение сельских подсобных хозяйств для обеспечения устойчивости аграрного сектора экономики Украины к глобальным вызовам современности. Проанализирована информационная и государственная финансовая поддержка сельскохозяйственных предприятий в Украине. Предложены перспективные направления обеспечения устойчивости аграрного сектора украинской экономики в глобальном экономическом пространстве.

Ключевые слова: *механизм, устойчивость, аграрный сектор экономики, государственная политика, компенсационный ресурс, глобальные вызовы, сельскохозяйственные обслуживающие кооперативы, частные сельские хозяйства.*

In this study the economic content of the resistance mechanism of Ukrainian agricultural sector to modern global challenges is defined, besides this scientific research reveals its financial, organizational and legal elements. The role of private farms in ensuring the resistance mechanism of Ukrainian agricultural sector to global challenges is proved. The information and financial state support is analyzed. The perspective ways in ensuring stability of agriculture in Ukraine are suggested.

Key words: *mechanism, resilience, agricultural sector, public policy, compensatory resource, global challenges, agricultural service cooperatives, private farms.*

Одержано 10.10.2014.